

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ.

ΘΕΣΕΙΣ, ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ*

Υ Π Ο

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗ

Λέκτορας Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Σ' ένα σχολικό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα ἢ ἐπιλογή, τὸ περιεχόμενο καὶ ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖο καλοῦνται νὰ διαδραματίσουν τὰ διάφορα γνωστικά ἀντικείμενα-μαθήματα στὴν ἐκπαίδευση καὶ κατάρτιση τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες ἱστορικοκοινωνικές, ἐπιστημονικές καὶ παιδαγωγικές ἀντιλήψεις τῆς κάθε ἐποχῆς. Ἄν αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ γνωστικά ἀντικείμενα πὺ συνθέτουν ἓνα Ἀναλυτικό Πρόγραμμα, τότε τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐξαιρεθεῖ ἀπ' αὐτὸ τὸν κανόνα. Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ ἡ φύση τοῦ μαθήματος —ὡς γνωστὸ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀνήκει στὸ χῶρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν— ἐπιτρέπει τὴν προσαρμογὴ τοῦ περιεχομένου του στὶς ἐκάστοτε ἀρχές καὶ σκοποὺς πὺ διέπουν τὴ γενικότερη φιλοσοφία ἐνὸς Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος.

1. Εὐρωπαϊκὲς καταβολὲς τῆς ἑλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

Στὸ παρελθὸν (περασμένος αἰώνας ἕως τὰ μέσα περίπου τοῦ παρόντος αἰῶνα) στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὲς χῶρες τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀντλοῦσε τὸ περιεχόμενό του ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ παράδοση. Σκοπὸς τοῦ μαθήματος ἦταν νὰ καταστήσει τοὺς μαθητὲς καὶ τὶς μαθήτριες γινῶστες τῶν δογμάτων καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὴν κυριαρχοῦσα παιδαγωγικὴ θεωρία τῆς ἐποχῆς, ἡ κατοχὴ ἐνὸς ποσοῦ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς γνώσης, ἢ ὁποία ἐπιτυγχανόταν κυρίως μὲ τὴν ἀπομνημόνευση, ὀδηγοῦσε αὐτόματα στὴν ἠθικὴ βελτίωση τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν¹. Ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ διδασκαλία τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς εὐνοεῖτο ἀπὸ τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον θρησκευτικὴ ὁμοιογένεια τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Οἱ λαοὶ αὐτοί, παρὰ τὶς ὁμολογιακὲς τοὺς διαφορὲς, ἦταν στὴ συντριπτικὴ τοὺς πλειοψηφία Χριστιανοί. Ἀκόμη, τὰ πολιτικὰ συστή-

* Ἀνακοίνωση, ἢ ὁποία ἐγινε στὸ Ε' Διεθνὲς Παιδαγωγικὸ Συνέδριο τῆς Παιδαγωγικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος. Γενικὸ θέμα τοῦ συνεδρίου: «Ἡ Ἐκπαίδευση στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπῃ» (Πάτρα 27—29 Σεπτεμβρίου 1991).

1. Πρβλ. γενικὰ M. L. B i g g e (1982), ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο 2.

ματα ὑποστήριζαν τὸν παραπάνω σκοπὸ τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, γιὰ τὸ δικό τους ἀσφαλῶς συμφέρον. Οἱ ἐκάστοτε δηλαδὴ κυβερνῶντες ἐνδιαφέρονταν νὰ δημιουργήσουν διὰ μέσου τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς θρησκείας νομοταγεῖς καὶ ἠθικούς πολίτες-ὑπηκόους. Ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία μὲ τὸν ὑπερτονισμό τῆς ἠθικῆς διάστασης τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀπαίτηση ὅπως οἱ μαθητὲς καὶ μαθήτριες συμπεριφέρονται ἠθικά, ἀποτελοῦσε ἰδανικὸ οὐραγὸ στὶς πολιτειακὲς ἐπιθυμίες τῶν κυβερνῶντων γιὰ τὴ δημιουργία πολιτῶν-ὑπηκόων². Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ-ἀκαδημαϊκὴ θεολογία συνηγοροῦσε, κατὰ κανόνα, σὲ μίαν συστηματικὴν-σχολαστικὴν καὶ ἄκρως ἠθικὴν διαπραγμάτευση τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ μεταφέρεται στὴ σχολικὴ διδακτικὴ πράξι τὸ ἀφηρημένο, συστηματικὸ καὶ ἠθικὸ πνεῦμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας, διὰ μέσου τῶν διδασκόντων τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν καὶ τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων³.

Ἄν ἡ παραπάνω σύντομη ἀνάλυση ἀντιπροσωπεύει ἐπαρκῶς τὴν εἰκόνα τῆς εὐρωπαϊκῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, ὅπως αὐτὴ παρουσιαζόταν μέχρι περίπου τὰ μέσα τοῦ παρόντος αἰῶνα, τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ ἰσχυριστοῦμε καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἡ παραπάνω εἰκόνα τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται σχεδὸν ἀναλλοίωτη μέχρι τίς μέρες μας. Εἶναι γεγονός ὅτι καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴν περίοδο τοῦ 1821, ἰδιαιτέρα ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς βαυαρικῆς μοναρχίας καὶ τὴ δημιουργία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία καταλαμβάνει κεντρικὴ θέση στ' Ἀναλυτικὰ Προγράμματα τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἀπέβλεψε στὴ μετάδοση τῶν δογμάτων καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Ὅμως, γιὰ διαφορετικούς ἱστορικοκοινωνικούς λόγους ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἴσχυαν στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, τὸ περιεχόμενο τῆς ἑλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἀντλήθηκε ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ Ὁρθόδοξη διδασκαλία καὶ παράδοση. Παρὰ ταῦτα, ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδακτικὴ πράξι καὶ στὴν Ἑλλάδα διακρίθηκε γιὰ τὴ συστηματικὴν-ἀκαδημαϊκὴν καὶ ἀφηρημένην της δομὴν καὶ τὸν ἔντονον ἠθικὸν χαρακτήρα καὶ προσανατολισμό. Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς δὲ θὰ μπορούσε εὐκολὰ νὰ χαρακτηριστεῖ ὅτι συνδεόταν ὀργανικὰ μὲ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ καὶ τὴν πνευματικότητα τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ⁴.

2. Πρβλ. W. Boyd καὶ E. J. King (1975), σ. 330 κ. ἐξ.

3. Πρβλ. πρόχειρα γιὰ τίς ἐπικρατούσες θεολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς τάσεις στὴν Εὐρώπη τοῦ 19ου αἰῶνα: A. R. Vidler (1961), σ. 22 κ. ἐξ. Ἐπίσης J. Richmond (1966), σ. 49 κ. ἐξ.

4. Βλέπε Ἐ. Π. Περσελῆ (1987).

2. Σημερινὴ κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

Ὡς γνωστό, μετὰ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας (1974) καὶ ἐνόψει τῆς πλήρους ἔνταξής μας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα (1981), καθὼς καὶ ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἔνταξης, πραγματοποιήθηκαν καὶ πραγματοποιοῦνται ἀκόμη ὀρισμένες ἐκπαιδευτικὲς ἀλλαγές στὴν Ἑλλάδα. Παρὰ τὶς ἀλλαγές ὅμως αὐτὲς τὸ περιεχόμενο καὶ οἱ σκοποὶ τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας φαίνεται ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ αὐτοὺς τοῦ περασμένου αἰώνα. Καὶ σήμερα δηλαδὴ ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἔχει διπλὸ σκοπὸ: νὰ μεταδώσει τὶς βιβλικές, ἱστορικές, δογματικές καὶ ἠθικές ἀλήθειες τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ καταστήσει τοὺς μαθητὲς-μαθήτριες ἐνεργὰ καὶ δραστήρια μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὅρισμένες ἀλλαγές, ποὺ σημειώθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἀναφέρονται κυρίως στὴ μορφὴ ἢ στὴν προτίμηση μιᾶς θεολογικῆς προσέγγισης ἔναντι μιᾶς ἄλλης (π.χ. κηρυγματικὴ ἢ κοινωνικὴ) γιὰ τὴ διαπραγμάτευση τῶν ἐπὶ μέρους διδακτικῶν ἐνοτήτων καὶ τίποτα περισσότερο. Τὸ περιεχόμενο καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ μαθήματος παραμένουν ἀμετάβλητοι. Ἐπὶ πλέον παρατηρεῖται ὅτι τόσο οἱ σχεδιαστὲς τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ὅσο καὶ οἱ περισσότεροὶ συγγραφεῖς τῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων ἐπιδεικνύουν ἀσυγχώρητὴ ἀγνοία τῶν σύγχρονων πορισμάτων τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ τῶν συναφῶν ἐπιστημῶν. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται σοβαρὰ προβλήματα κατανόησης τοῦ περιεχομένου τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων ἐκ μέρους τῶν διδασκομένων. Διερωτᾶται λοιπὸν κανεὶς, ἀφοῦ οἱ διδασκόμενοι δὲν κατανοοῦν πλήρως αὐτὰ ποὺ διδάσκονται, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ παρακινηθοῦν στὴν ἐφαρμογὴ τους; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα προϋποθέτει, νομίζω, τὴν παραδοχὴ καὶ ἐφαρμογὴ στὴν πράξη ἐνὸς σύγχρονου παιδαγωγικοῦ αἰτήματος, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο δὲν ἀρκεῖ μία συστηματικὴ παρουσίαση τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν χωρὶς τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῶν διδασκομένων στὸν καθορισμὸ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων, ποὺ συνθέτουν τὸ περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ συμπεριφορᾶς (π.χ. δόγματα, σύμβολα, ἐμπειρίες, τελετές, τέχνη, διοίκηση, ἠθικὴ καὶ χριστιανικὴ συμπεριφορὰ γενικότερα). Ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδακτικὴ πράξις πόρρω ἀπέχει ἀπὸ μία τέτοια λειτουργία. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ πολλὰ καὶ δικαιολογημένα παράπονα ποὺ ἐκφράζονται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἐκ μέρους τῶν διδασκομένων τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν⁵.

5. Βλέπε Ε. Ρ. Perselis (1987). Πρβλ. Τοῦ Ἰδίου (1990).

3. Εὐρωπαϊκὴ ὁλοκλήρωση καὶ παιδεία.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδακτικὴ θεωρία καὶ πράξις, ἡ ἀντίστοιχη εὐρωπαϊκὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξει πλοῦσια καὶ ρεαλιστικὰ ἐπιτεύγματα. Ὡθησθὲν στὴν ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας ἔδωσαν κυρίως οἱ ραγδαῖες κοινωνικὲς ἀλλαγές ποῦ συμβαίνουν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ μετὰ σ' ὅλο σχεδὸν τὸν κόσμον γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα στὴν Εὐρώπῃ. Νέοι τρόποι σκέψης καὶ συμπεριφορᾶς καθορίζουν τὸ ρόλο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολίτη. Οἱ τρόποι αὗτοι εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς ἀποτέλεσμα τῶν νέων δεδομένων ποῦ ἐμφανίζονται μεταπολεμικὰ στὸ εὐρωπαϊκὸ προσκῆνιο. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι: περισσότερὴ ἀνάγκη γιὰ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν καὶ ἐνίσχυση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον. Ἀνάπτυξη ἔντονου μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης, τὸ ὁποῖο διοχετεύεται κυρίως στὶς πλέον ἀνεπτυγμένες βόρειες εὐρωπαϊκὰς χώρας (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, κ.ἄ.). Οἱ μετανάστες προέρχονται συνήθως ἀπὸ χώρας μὲ διαφορετικὴ γλῶσσα, πολιτισμὸ καὶ θρησκεία. Ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας. Σημαντικὲς πρόοδοι σ' ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς τομεῖς (ἀστροφυσικὴ, βιολογία, ἰατρικὴ, κοινωνιολογία, ἀνθρωπολογία, παιδαγωγικὲς ἐπιστῆμες, κ.λπ.). Σ' αὐτὰ τὰ δεδομένα θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάκαμψη πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50 ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μετὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, λόγῳ τῆς πετρελαϊκῆς κρίσης στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἐξάλλου, τὰ προβλήματα τῆς ἀνεργίας, τῶν ἀστέγων, τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, τῶν πασχόντων ἀπὸ καρκίνο ἢ aids, ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, ὁ σκληρὸς ἐμπορικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἀμερικῆς, Ἰαπωνίας καὶ πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀσφάλειας τῶν κρατῶν, τοῦ πυρηνικοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ ἡ διεθνὴς τρομοκρατία καὶ τὸ ἐμπόριο ναρκωτικῶν, ἀποτελοῦν ἐλάχιστα μόνο παραδείγματα ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ἐντάσσονται στὸν πολυσύνθετον καὶ ποικιλόμορφον κοινωνικὸν περίγυρον τῆς Εὐρώπης.

Τὰ προαναφερθέντα δεδομένα ὀδήγησαν πολλοὺς Εὐρωπαίους πολιτικούς, οἰκονομολόγους καὶ διανοούμενους νὰ προβοῦν στὴν ὑλοποίησιν μιᾶς μακροχρόνιας ἰδέας γιὰ τὴν ἔνωση ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἦταν ἀφοσιωμένα πολιτικὰ στὴν ἔννοια τῆς δημοκρατίας. Ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ἔνωσης ἦταν ὅλα τὰ κράτη-μέλη, τὰ ὁποῖα θὰ συμμετεῖχαν σ' αὐτήν, ν' ἀναλαμβάνουν ἀποτελεσματικὰς πρωτοβουλίας γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετώπιση καὶ ἐπίλυση οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Ὑπῆρχε δηλαδὴ ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡ συλλογικὴ καὶ ὑπεύθυνη ἐπίλυση τῶν διαφόρων προβλημάτων θ' ἀπομάκρυνε τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ἐμπόδια ποῦ ὀρθώνονται στὴν πορεία

τῶν δημοκρατικῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου γιὰ εὐημερία καὶ πρόοδο. Γιὰ τὸ λόγο λοιπὸν αὐτὸ ἤδη τὸ 1957 ὑπογράφεται ἀπὸ περιορισμένο ἀριθμὸ εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, πού σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ὄλο καὶ αὐξάνεται, ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης μετὰ τὴν ὁποία ἰδρύεται ἡ Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα (ΕΟΚ). Ἐξαρχῆς ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης θέτει ὡς στόχο της τὸν ἀκόλουθο: «Προαγωγή ἀρμονικῆς ἀνάπτυξης τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων στὸ σύνολο τῆς Κοινοτήτας, συνεχοῦς καὶ ἰσόρροπης ἐπέκτασης τῆς οἰκονομίας, ἀξημένης σταθερότητας, ἐπιταχυνόμενης ἀνύψωσης τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ σχέσεων περισσότερο στενῶν μεταξὺ τῶν κρατῶν πού συνενώνει» (ἄρθρο 2, ἀποστολὴ τῆς Κοινοτήτας)⁶. Μία τέτοια διατύπωση σίγουρα ὑποδηλώνει καὶ τὴ σημασία πού ἔχει ἡ ἐπιδίωξη τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐκτὸς τῆς οἰκονομικῆς, μεταξὺ τῶν λαῶν τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ.

Ὡς γνωστό, τὸ 1986 ὑπογράφηκε ἀπὸ δώδεκα εὐρωπαϊκὰ κράτη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἐνιαία Εὐρωπαϊκὴ Πράξη (ΕΕΠ). Μετὰ τὴν ΕΕΠ συμφωνήθηκε ἡ δημιουργία καὶ λειτουργία ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1993 κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς, τῆς ὁποίας κύριος στόχος θὰ εἶναι ἡ ἐξασφάλιση οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς συνοχῆς καὶ εὐημερίας μεταξὺ ὄλων τῶν πολιτῶν τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινοτήτας. Τὸ ἄρθρο 8Α τῆς ΕΕΠ ἀναφέρει ὅτι «ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορὰ περιλαμβάνει ἓνα χῶρο χωρὶς ἐσωτερικὰ σύνορα μέσα στὸν ὁποῖο ἐξασφαλίζεται ἡ ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν προσώπων, τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν κεφαλαίων...»⁷. Μεγάλῃ σημασία ἔχει ὅτι στὸ προοίμιο τῆς ΕΕΠ ἀναφέρονται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τ' ἀκόλουθο: «Τὰ κράτη μέλη θεωροῦν φυσικὸ νὰ προάγουν τὴν ἔνωση στηρίζοντάς τη στὰ θεμελιώδη [ἀνθρώπινα] δικαιώματα, καὶ κυρίως στὴν ἐλευθερία, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη»⁸.

Τὰ τελευταῖα χρόνια λαμβάνονται ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα θετικὰ μέτρα, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων, τῶν μεταναστῶν, τῶν διαφόρων ἐθνικῶν μειονοτήτων πού ζοῦν μέσα στὰ κράτη-μέλη τῆς Κοινοτήτας, προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, τῶν μνημείων πολιτισμοῦ καὶ τέχνης, κλπ. Προγράμματα, ἐπίσης, ἔχουν τεθεῖ σ' ἐφαρμογὴ μετὰ ἐπιτυχία, τὰ ὁποῖα σκοπεύουν νὰ δώσουν τὴ δυνατότητα στοὺς νέους καὶ νέες τῆς Εὐρώπης γιὰ ἀλληλογνωριμία, συνεργασία στὶς σπουδὲς καὶ γνώση τοῦ πολιτισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινοτήτας. Κάτω ἀπ' αὐτὲς τίς συνθήκες οἱ μακροχρόνιες προκαταλήψεις μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν μειώνονται,

6. Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα, 4 (1990), σ. 22.

7. Βλέπε Ἐ. Ρ ο ὄ κ ο υ ν α, «Ἡ Ἐνιαία Εὐρωπαϊκὴ Πράξη: Γενικὲς κατευθύνσεις καὶ θεσμικὲς ρυθμίσεις», στὸ Ἐ. Ρούκουνα, κ.ἀ., ἐπιμ. (1989), σ. 14. Πρβλ. καὶ Εὐρωπαϊκὰ Θέματα, 7-8 (1990), σ. 2. Ἐπίσης Α. Β i z a g u e t (1990), σ. 17 κ. ἐξ.

8. Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα, 4 (1990), σ. 36.

ἐνῶ ὅλο καὶ περισσότερο ἐξασφαλίζονται οἱ κατάλληλες συνθῆκες γιὰ καλλιέργεια τῆς συνεργασίας, δημιουργικότητας καὶ ἀδελφoσύνης μεταξύ τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν⁹.

Δίχως ἄλλο, σημαντικό ρόλο σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν προσπάθεια τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνώσεως διαδραμάτισε καὶ συνεχῶς διαδραματίζει ἡ παιδεία, ὅπως αὐτὴ καλλιεργεῖται αἰῶνες τώρα στὴ γηραιὰ ἡπειρο. Ριζωμένη βαθιά, μεταξύ τῶν ἄλλων, στὴν ἀρχαιοελληνικὴ φιλοσοφικὴ καὶ πολιτιστικὴ παράδοση καὶ σημαντικὰ ἀνανεωμένη, ἰδιαιτέρα τὰ τελευταῖα χρόνια, ἡ εὐρωπαϊκὴ παιδεία εἶναι ἀφοσιωμένη στὶς δημοκρατικὲς ἀξίες καὶ διαδηλώνει τὴν πίστη καὶ προτίμησή της στὴν ἀξία καὶ καλλιέργεια τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς καὶ τοῦ νοῦ. Χωρὶς, ὅπως ἄποτε, ὅπως συχνὰ κατηγορεῖται, νὰ ὑποτιμᾷ τὸ ρόλο τοῦ συναισθήματος, προσπαθεῖ νὰ τὸ ἐντάξει στὴ λογικὴ λειτουργία τῆς κατανόησης καὶ ἐμβάθυνσης σὲ σχέση μὲ τὸν ἑαυτό του, τὸν κόσμο καὶ τὸν πλησίον. Ἡ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ παιδεία θέτει, μεταξύ τῶν ἄλλων, τοὺς παρακάτω σκοποὺς:

- ἀνάπτυξη τῆς γνώσης, κατανόησης καὶ ἐμβάθυνσης, μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ ἀνθρώπου στὶς διάφορες μορφές τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας καὶ γνώσης.
- ἀνάπτυξη νοητικῶν δεξιοτήτων καὶ ἱκανοτήτων, ὅπως π.χ. κριτικὴ σκέψη μὲ τὴν παρατήρηση, ἀξιολόγηση, γενίκευση τῆς ἐμπειρίας, κ.ἄ.
- ἀνάπτυξη τῆς εὐαισθησίας σὲ ἠθικά, θρησκευτικὰ καὶ αἰσθητικὰ θέματα (π.χ. λεπτότητα, διακριτικότητα, ἀμεροληψία, ἀνοχή, σεβασμός, δέος, ἀπορία, θαυμασμός, δικαιοσύνη, κ.ἄ.).
- ἀνάπτυξη τῆς ἐγρήγορης γιὰ θέματα συναισθηματικὰ καὶ διαπροσωπικῶν σχέσεων (π.χ. πόνος, λύπη, χαρὰ, συνεργασία, ἀδελφoσύνη, ἐκτίμηση, σεβασμός, ἀγάπη, κ.λπ.).
- ἀνάπτυξη ἱκανότητας γιὰ τὴν ἐπιλογή στάσεων καὶ τρόπου ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς¹⁰.

4. Σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή.

Οἱ σκοποὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας ἐφαρμόζονται στὴν πράξη, κατὰ κανόνα μὲ ἐπιτυχία, διὰ μέσου τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης καὶ γενικότερα τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων τῶν περισσοτέρων κρατῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας. Καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή, ὅπως ἦδη

9. Πρβλ. Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα, 4 (1982). Εὐρωπαϊκὰ Θέματα, 5 (1990). Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα, 4 (1990), σ. 39 κ. ἐξ. A. Bizaguet (1990), σσ. 141-145.

10. Βλέπε R. S. Peters (1979), σσ. 475-478. Πρβλ. καὶ Ἐ. Π. Περσελῆ (1991), ἰδιαιτέρα σσ. 128-130.

ἐλέχθη, προσήρμοσε τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ περιεχόμενο καὶ τοὺς σκοπούς τῆς στὰ νέα κοινωνικά καὶ ἐκπαιδευτικά δεδομένα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα προσπαθεῖ νὰ συντονίσει τὸ περιεχόμενό τῆς μὲ τις δημοκρατικές ἀρχές, τις ὁποῖες ὀφείλει νὰ καλλιεργεῖ ἢ σχολικὴ ἐκπαίδευση. Προκειμένου νὰ ἐπιτύχει αὐτὸ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή ἔχει διευρύνει, ὄχι πάντοτε μὲ εὐκολία, τὸ περιεχόμενό τῆς μὲ τὴν πολυδιάστατη καὶ ἀντικειμενικὴ παρουσίαση καὶ ἐξέταση —ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποῖου κατέχει ὁμολογουμένως τὴν κεντρικὴ καὶ κυριαρχοῦσα θέση στ' Ἀναλυτικὰ Προγράμματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς— καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν τῆς ἀνθρωπότητας. Οἱ ἄλλες δηλαδὴ θρησκείες, ὅπως καὶ ὁ Χριστιανισμός, ἐξετάζονται ἀπὸ ποικίλες πλευρές, ἀνάλογα πάντοτε μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν διδασκομένων. Ἔτσι, κάθε θρησκεία ἐξετάζεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν δογμάτων τῆς, τῶν διηγήσεων, συμβόλων, τῆς τέχνης, τελετουργίας, ἐμπειρίας (βιώματος), ἠθικῆς, καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ προσωπικῆς συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν τῆς. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐπιδιώκεται διὰ τοῦ σχολείου, ἡ ἀπόκτηση ἐκ μέρους τῶν διδασκομένων τῆς ἀπαραίτητης θρησκευτικῆς γνώσης καὶ τῆς ἱκανότητος γιὰ κρίση, σεβασμό, διακριτικότητα καὶ ἀνοχὴ ἀπέναντι στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις καὶ τὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων¹¹.

Ταυτόχρονα, ὅμως, ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή προσπαθεῖ, ἤδη ἀπὸ τὴ μικρὴ ἡλικία, νὰ βοηθήσει τοὺς διδασκομένους νὰ ἐκφράσουν ὀρισμένες θεμελιώδεις ἀπορίες καὶ ἀναζητήσεις, οἱ ὁποῖες ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπο ὅλων τῶν ἐποχῶν (π.χ. τί εἶναι Θεός, ποῖος δημιούργησε τὸν κόσμον, γιατί ὑπάρχει ὁ θάνατος κ.λπ.). Ἐπὶ πλεόν, ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή δὲν παραμελεῖ νὰ παρακινεῖ τοὺς διδασκομένους νὰ ἐπισημαίνουν τὸ μυστήριο, τὸ δέος, τὸ θαυμασμό, κλπ., ποὺ προκαλεῖ τὸ σύμπαν καὶ ἡ φύση μέσα στὴν ὁποία ζοῦμε καὶ κινούμαστε. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή προσπαθεῖ νὰ εὐαισθητοποιήσει τοὺς διδασκομένους, ὥστε νὰ ἀντιλαμβάνονται καὶ ἐκτιμοῦν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση μὲ τις βαθύτερες ὑπαρξιακὲς, ἐμπειρικὲς καὶ αἰσθητικὲς ἀναζητήσεις τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ καὶ κινεῖται μέσα στὸν κόσμον καὶ τὴ φύση καὶ συνυπάρχει μὲ τὰ ἄψυχα καὶ ἐμψυχα ἀντικείμενα ποὺ τὸν περιβάλλουν. Σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ἡ ἀναγωγή στὴν ὕψιστη ὑπερφυσικὴ πραγματικότητα, ποὺ ἐνσαρκώνεται μὲ ποικίλους τρόπους στὶς διάφορες θρησκευτικὲς παραδόσεις, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι ὄχι μόνο ἀναπόφευκτη ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα¹².

11. Βλέπε ἐπιλεκτικὰ τ' ἀκόλουθα δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν κυρίως στὴν ἀγγλικὴ ἐμπειρία: E. Cox (1966). Schools Council Working Paper 36 (1971). J. M. Hill (1983). Τοῦ ἴδιου (1989). Πρβλ. ὅμως καὶ γιὰ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες τὰ παρακάτω: K. E. Nipkow (1979). M. de Wilde (1979). F. Anhell (1980). G. Schmitt (1982).

12. Βλέπε π.χ. Schools Council Working Paper 44 (1972). Religious Education in Primary Schools (1977). E. Cox (1983).

Ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ διδακτικὴ πράξις προχωρεῖ ἀκόμη παραπέρα. Προσφέρει τρόπους καὶ μέσα, ἔτσι, ὥστε νὰ συσχετίζει τὸ διδασκόμενον θρησκευτικὸ ὕλικὸ μὲ τὰ σύγχρονα ὑπαρξιακὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπο γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἀναπτυσσόμενο ἄνθρωπο. Θέματα, ὅπως ὁ ἄνθρωπινος πόνος, ἡ φτώχεια, ἡ κοινωνικὴ ἀδικία, ὁ βιασμός τοῦ περιβάλλοντος κ.ἄ., ἐξετάζονται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας καὶ παράδοσης τῶν διαφόρων θρησκειῶν, τόσο ἀπὸ ἀποψη διαχρονικὴ ὅσο καὶ συγχρονικὴ. Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία, οἱ διδασκόμενοι ἐνθαρρύνονται νὰ ἐκφράζουν τὶς ἀπόψεις τους καὶ νὰ ἐπιλέγουν καὶ δικαιολογοῦν ἕναν τρόπο ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς, ὁ ὁποῖος μπορεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση νὰ εἶναι βαθιὰ θρησκευτικός. Κάτι τέτοιο ὅμως ἐπαφίεται στὴν ἐλεύθερη κρίση καὶ ἐπιλογὴ τῶν ἰδίων τῶν διδασκομένων.

5. Ὅρισμένες προτάσεις ἐναρμόνισης τῆς ἑλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς μὲ τὰ σύγχρονα εὐρωπαϊκὰ ἐκπαιδευτικὰ δεδομένα.

Ἐπ' ὅσα ἐλέχθησαν παραπάνω, νομίζω, ὅτι ἐγείρονται ὀρισμένα ἐρωτήματα ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι τ' ἀκόλουθα: εἶναι δυνατὸν ἡ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή στὴν Ἑλλάδα νὰ παραμένει ἀπαθῆς μπροστὰ σὲ ὅσα συμβαίνουν στὸν εὐρωπαϊκὸ ἐκπαιδευτικὸ χῶρο; Θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ σκοπεύει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴ μετάδοση ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς, κατὰ κανόνα, γνώσης γιὰ τὸν Ὀρθόδοξο Χριστιανισμό; Ὑπάρχουν θεολογικοὶ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐμποδίζουν τὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή νὰ διευρύνει τοὺς σκοπούς της καὶ νὰ προσαρμοστεῖ στὰ σύγχρονα κοινωνικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ δεδομένα; Ἐὰν διευρυνθοῦν τὸ περιεχόμενο καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, εἶναι δυνατὸν αὐτὸ νὰ προκαλέσει ἀλλοίωση τῆς ἕως τώρα προσφορᾶς της στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία;

Μιὰ διεξοδικὴ ἀπάντηση στὰ παραπάνω ἐρωτήματα ἀσφαλῶς ἐκφεύγει τῶν χρονικῶν ὁρίων αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης. Περιορίζομαι λοιπὸν νὰ ἐπισημάνω τ' ἀκόλουθα:

Ἡ ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ἐπανεξετάσει τοὺς σκοπούς της καὶ ἐν μέρει τὸ περιεχόμενό της. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν ἀρκεῖ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή νὰ σκοπεύει μόνο στὴ μετάδοση θρησκευτικῆς γνώσης, χωρὶς νὰ λαμβάνει ὑπόψη της τὶς ποικίλες διαστάσεις ποὺ συνθέτουν τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή θὰ πρέπει νὰ διευρύνει τοὺς σκοπούς της, ἔτσι, ὥστε ἡ ἕως τώρα μεμονωμένα προσφερόμενη βιβλική, ἱστορικὴ, δογματικὴ, λειτουργικὴ καὶ ἠθικὴ Ὀρθόδοξη χριστιανικὴ γνώση νὰ ἐνσωματωθεῖ σὲ νέες διδακτικὲς ἐνότητες.

Οἱ ἐνόητες αὐτὲς θὰ ὑπογραμμίζου, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τῶν διδασκομένων πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνονται, τὸ δογματικὸ, ἀφηγηματικὸ, ἐμπειρικὸ, ἠθικὸ, τελετουργικὸ, αἰσθητικὸ καὶ κοινωνικὸ περιεχόμενον τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ. Ἡ πολυδιάστατη αὐτὴ ὀργάνωση τοῦ περιεχομένου τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ παράδοσης θὰ πρέπει νὰ προσφέρεται κάθε φορὰ μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε οἱ διδασκόμενοι νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράζονται, δημιουργοῦν, ἐξετάζου καὶ κρίνου προσωπικὰ καὶ συλλογικὰ βιώματα μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τους ἀναζήτηση καὶ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο θρησκευτικῶν προσωπικοτήτων, καταστάσεων, θεσμῶν καὶ ἀντικειμένων¹³.

Μία τέτοια διεύρυνση τῶν σκοπῶν καὶ κατ' ἀκολουθία προσφορᾶς τῆς Ὁρθόδοξης διδασκαλίας καὶ παράδοσης ἀνταποκρίνεται σ' ἓνα σύγχρονο παιδαγωγικὸ αἶτημα, τῆς προσαρμογῆς δηλαδή τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας στὶς ἐμπειρίες καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν διδασκομένων. Ἐπίσης, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκπληρῶνει τὶς ἐπιθυμίες καὶ προσδοκίες τῆς πλειοψηφίας, τουλάχιστο, τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ τοῦτο, γιατί ἡ διδασκαλία καὶ παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνον δὲν παραγκωνίζεται, ἀλλ' ἀντίθετα ἀναβαθμίζεται. Γίνεται δηλαδή προσπάθεια, ὥστε οἱ διδασκόμενοι νὰ συνειδητοποιοῦν ἀποτελεσματικότερα τὴ θρησκευτικὴ παράδοση τοῦ τόπου τους, διὰ μέσου μιᾶς σφαιρικῆς καὶ πολυδιάστατης διδασκαλίας στὰ σχολεῖα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι σὲ μία «Εὐρώπῃ χωρὶς σύνορα», στὴν ὁποία ἀσφαλῶς ἀνήκει καὶ ἡ Ἑλλάδα, θὰ ἦταν μεγάλη παράλειψη ὁ ἀποκλεισμός ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς διδασκαλίας τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ὁμολογιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων θρησκευτῶν. Ὁ μέλλον Ἑλληνας πολίτης ἀλλὰ καὶ πολίτης τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης, ὀφείλει νὰ εἶναι κατάλληλα ἐνημερωμένος γιὰ τὸ τί καὶ πῶς πιστεύουν πολλοὶ συμπολίτες του στὴν «Εὐρώπῃ χωρὶς σύνορα», στὴν «Εὐρώπῃ τῶν πολιτῶν». Τὴν ἐνημέρωση αὐτὴ ὀφείλει νὰ τὴ λάβει στὸ σχολεῖο καὶ μάλιστα μέσω τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Ὅπως δὴποτε, ὅμως, σὲ μία τέτοια ἀγωγή τὴν κεντρικὴ καὶ κυριαρχοῦσα θέση θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἡ διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς θρησκείας καὶ παράδοσης.

Προκειμένου ὅμως τὸ σχολεῖο ν' ἀνταποκριθεῖ σὲ μία τέτοια ἀπαίτηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ πραγματοποιηθεῖ διεύρυνση τοῦ περιεχομένου τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Ἐκτὸς δηλαδή ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ γενικότερα, θὰ πρέπει νὰ διδάσκονται στὸ σχολεῖο καὶ οἱ ἄλλες θρησκευτικὲς παραδόσεις, σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο ποῦ ὑποδείχθηκε παραπάνω. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονιστεῖ, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν ἄλλων θρησκευτῶν στὴ δημόσια ἐκπαίδευση δὲ σημαίνει ὑποτίμηση ἢ ἀπόρριψη τῆς παραδομένης θρησκευτικῆς πίστεως καὶ παράδοσης

13. Πρβλ. Ἐ. Π. Περσελῆ (1990-91), σσ. 22-23.

τοῦ τόπου μας. Ἀντίθετα, ἡ ἀντικειμενικὴ διδασκαλία τῶν ἄλλων θρησκειῶν, μαζὶ ἀσφαλῶς μετὰ τὴν χριστιανικὴν διδασχὴν, συντελεῖ στὴν ὀρθὴ ἐκτίμηση καὶ ἀξιολόγηση ἀπὸ τὸ μαθητὴ καὶ τὴν μαθήτριά της θρησκευτικῆς παράδοσης καὶ ἐμπειρίας τῶν ἄλλων λαῶν γενικὰ καὶ τῆς δικῆς τους ἰδιαίτερα¹⁴.

Νομίζω ὅτι καὶ θεολογικοὶ λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς γνώσης ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν τοῦ τί καὶ πῶς πιστεύουν οἱ συνάνθρωποὶ τους. Ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ Θεὸ-Πατέρα, ἢ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρόσληψη ἀπὸ ἀγάπη τῆς ἀνθρώπινης σάρκας γιὰ τὴ σωτηρία ὄλων τῶν ἀνθρώπων, καθὼς καὶ ἡ πίστις στὴν καθοδηγητικὴ ἀποστολὴ καὶ προστασία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπὲρ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπιβάλλει, ἂν ἔχι ἀγάπη, τουλάχιστο σεβασμὸ, διακριτικὸτητα καὶ ἀνοχή, ἀπέναντι τοὺς συνανθρώπους ποὺ πιστεύουν σὲ κάτι διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι οἱ χριστιανοί¹⁵. Στὴν προκειμένη περίπτωσι, οἱ λόγοι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ γιὰ τὴν ἀξία τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσης, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ χριστιανικὴ, μπορεῖ νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ καὶ στὴ στάσι τὴν ὅποια πρέπει νὰ ἐπιδεικνύει ὁ χριστιανὸς ἀπέναντι στίς ἄλλες θρησκεῖες:

«Ἐχω δὲ τὴν γνώμην ὅτι ἔχει γίνεαι παραδεκτὸν ἀπὸ ὄλους τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἡ παιδεία κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν, ἔχι μόνον δὲ αὐτὴ ἡ ἰδικὴ μας (χριστιανικὴ) καὶ εὐγενεστέρα, ἢ ὅποια ἀπογυμνῶνουσα πάσης τιμῆς κάθε κομψότητα τοῦ λόγου καὶ ἐπίδειξι, περιορίζει τὸ ἐνδιαφέρον της μόνον εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ τὸ κάλλος τῶν νοσημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ (θύραθεν), τὴν ὅποιαν πολλοὶ χριστιανοὶ ἀπορρίπτουν ὡς ἐπικίνδυνον καὶ βλαβεράν καὶ ἀπομακρύνουσαν ἀπὸ τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ κρίνουν καλῶς. Διότι, ὅπως ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ περιφρονῶμεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα καὶ ὅσα αὐτὰ περιβάλλουν, ἐπειδὴ κάποιον κακῶς καὶ ἀσεβῶς τὰ ἔχουν ἐννοήσει, λατρεύοντες ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τὰ δημιουργήματά του· ἀλλὰ τούναντίον, χρησιμοποιοῦντες ὅ,τι ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὠφέλιμον διὰ τὴν ζωὴν μας καὶ τὴν ψυχικὴν μας εὐχαρίστησιν, ὅ,τι ἀποβαίνει πρὸς ζημίαν μας τὸ ἀποφεύγομεν· χωρὶς νὰ ἐξεγείρωμεν τὰ δημιουργήματα ἐναντίον τοῦ Πλάστου, ὅπως κάμνουν οἱ ἄσυνετοι, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δημιουργήματα ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Δημιουργοῦ καί, ὅπως λέγει ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ἔμετὰ πνευματικὰ μας ὅπλα καταναικῶμεν κάθε ἀνθρωπίνην ἐπίνοήσιν καὶ ὀδηγοῦμεν τοὺς παραπλανωμένους ἀπὸ αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ὑπακούσουν εἰς

14. Ὁ.π., σ. 21.

15. Πρβλ. F. J. Buckley (1991).

τὸν Χριστόν· ὅπως δὲ πάλιν καὶ τὸ πῦρ καὶ τὰ εἶδη διατροφῆς καὶ τὸ σίδηρον καὶ τὰ λοιπὰ πράγματα δὲν τὰ θεωροῦμεν καθ' ἑαυτὰ οὔτε χρήσιμα οὔτε ἐπιβλαβῆ, ἀλλ' ἡ χρησιμότης ἢ μὴ αὐτῶν ἐξαφῆται ἀπὸ τῆν διάθεσιν ὅσων τὰ χρησιμοποιοῦν· ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐρπετὰ μερικὰ τὰ συμπεριελάβαμεν μεταξὺ τῶν σωτηρίων φαρμάκων μας· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἐκ τῆς παιδείας ἐκείνης ὅ,τι μᾶς βοήθει εἰς τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως καὶ εἰς ἐρμηνεῖαν τῶν φαινομένων τὸ δεχόμεθα εὐχαρίστως· ὅ,τι ὅμως ὀδηγεῖ εἰς τὴν παραδοχὴν δαιμόνων καὶ τὴν πλάνην καὶ τὸν βυθὸν τῆς ἀπωλείας, τὸ ἀπορρίπτομεν· χωρὶς νὰ παραλείψω νὰ τονίσω, ὅτι καὶ ἀπὸ αὐτὰ δύναται νὰ προκύψῃ ὠφέλεια εἰς τὸ νὰ εἴμεθα εὐσεβεῖς, διδασκόμενοι τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακὸν καὶ ἐνισχύοντες τὴν ἰδικὴν μας πνευματικὴν κατάρτισιν ἐκ τῆς ἀδυναμίας ἐκείνης. Δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ καταδικάζωμεν τὴν (ἔξωθεν) παιδείαν ἐπειδὴ ἀρέσει αὐτὸ εἰς μερικοῦς· ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἀνόητους καὶ ἀγραμμάτους ὅσους κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σκέπτονται, διότι αὐτοὶ θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶναι ὅλοι γενικῶς ὅμοιοι των, ὥστε μέσα εἰς τὴν γενικὴν ἀμάθειαν νὰ καλύπτεται ὁ ἰδιωτικὸς των βίος, καὶ νὰ ἀποφεύγουν τὸν ἔλεγχον τῆς ἀπαιδευσίας των»¹⁶.

Ἄπ' ὅσα ἐλέχθησαν παραπάνω νομίζω, ὅτι καταδεικνύεται πλέον ὅτι ἡ διεύρυνση τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἑλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ὄχι μόνο δὲ θὰ ἀλλοιώσει τὴν ἕως τώρα προσφορά τῆς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀλλ' ἀντίθετα θὰ τὴν αὐξήσει. Οἱ μέλλοντες Ἕλληνες πολῖτες, οἱ ὅποιοι θὰ εἶναι καὶ πολῖτες τῆς μεγάλης καὶ ἐνωμένης Εὐρώπης, ὀφείλουν νὰ μὴ ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὶς θρησκευτικὰς γνώσεις καὶ εὐαισθησίες τῶν συμπολιτῶν τους τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινοτήτας. Ἀκόμη, οἱ Ἕλληνες πολῖτες, οἱ ὅποιοι θὰ εἶναι συνειδητοὶ γνώστες τῆς πλούσιας Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς τους παράδοσης, θὰμποροῦν νὰ τὴ βιώνουν καὶ τὴν προβάλλουν ὅποτεδῆποτε, σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο, χωρὶς φανατισμὸ, ἡττοπάθεια ἢ μισαλλοδοξία. Ἐξάλλου, οἱ μέλλοντες Ἕλληνες πολῖτες εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ πρέπει νὰ καταδείξουν μὲ τὴ γνώση καὶ τὸ παράδειγμά τους πρὸς ὅλους τοὺς συμπολίτες τους στὴν Εὐρώπη, ὅτι τὸ Ὁρθόδοξο χριστιανικὸ λειτουργικὸ καὶ μυσταγωγικὸ-ἀναγωγικὸ βίωμά τους καὶ ἡ πνευματικότητά τους ἀποτελοῦν τὴ σπουδαιότερη πρόταση ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας καὶ ἐξάρτησης καὶ τοῦ

16. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιτάφιος εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον. Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετὰφρασις-Σχόλια: Γ. Δ. Μεταλληνού, Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, χ.χ., σσ. 35-37. Βλέπε πρωτότυπο κείμενο ἐν: Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος ΜΓ' εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος, P.G. 36, 508-509.

καθημερινοῦ ἄγχους¹⁷. Ἀσφαλῶς τὸ σκοπὸ αὐτὸ θὰ πρέπει, μεταξύ τῶν ἄλλων, νὰ ἐπιδιώκει μία σύγχρονη ἑλληνικὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγὴ¹⁸.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν ὅμως ὅλ' αὐτὰ χρειάζεται ἀκόμη πολὺς δρόμος, πὺ δυστυχῶς προβλέπεται νὰ εἶναι δύσβατος.

17. Μία τέτοια ἀνάγκη προβάλλεται, μεταξύ τῶν ἄλλων, καὶ στὰ παρακάτω δημοσιεύματα, μὲ διαφορετικὴ ὅμως ἐπιχειρηματολογία στὸ καθ' ἓνα: Ε. Θεοδώρου (1983). Τοῦ Ἰδίου (1990). π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ (1989). Ἀ. Μ. Σταυροπούλου (1989). Κ. Δ. Μουρατίδου (1990). Γ. Θ. Τσέτση (1990). Ν. Π. Βασιλειάδη (1991).

18. Βλέπε περισσότερα: Ἐ. Π. Περσελῆ (1991), κυρίως σσ. 130-135.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anhell F. (1980), «Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὰ Αὐστριακὰ σχολεῖα σήμερα», *Κοινωνία. Δελτίον τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων. ΚΓ'*, 3, σσ. 236-259 (μετάφραση Γ. Τσανανᾶς).
- Βασιλειάδη Ν. Π. (1991), Ἡ Ἑλλάς στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη. Ἀθήνα: Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ».
- Bigge M. L. (1982), *Learning Theories for Teachers*. New York: Harper and Row, fourth edition. Καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση ὑπὸ Ἀ. Κάντα καὶ Ἀ. Χαντζῆ, ἐπιμ. Ν. Ράπτη, μὲ τίτλο: *Θεωρίες Μάθησης γιὰ Ἐκπαιδευτικούς*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Πατάκη, 1990.
- Bizaguet A. (1990), 1993. Ἡ Μεγάλῃ Εὐρωπαϊκῇ Ἀγορᾷ. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά: Ἀ. Χατζηδάκης. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις «Τὸ Ποντίκι».
- Boyd W. and King E. J. (1975), *The History of Western Education*: London: Adam and Charles Black, eleventh edition.
- Buckley F. J. (1991), «Future trends in Religious Education», *Religious Education*, Vol. 86, No. 3, σσ. 377-382.
- Cox E. (1966), *Changing Aims in Religious Education*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Τοῦ Ἰδίου (1983), *Problems and Possibilities for Religious Education*. London: Hodder and Stoughton.
- De Wilde M. (1979), «Religion and Education in France Today», *Religious Education*, Vol. 74, No. 1, σσ. 87-93.
- Εὐρωπαϊκὰ Θέματα 5 (1990), Ἡ Ἐκπαίδευση καὶ ἡ Κατάρτιση ἐν ὄψει τοῦ 1992. Ἀπρίλιος. Ἐπιτροπὴ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων (ΕΕΚ).
- Εὐρωπαϊκὰ Θέματα 7-8 (1990), Οἱ νέες διαρθρωτικὲς πολιτικὲς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινοτήτας. Πῶς θὰ ἐξασφαλιστεῖ ὅτι ὅλες οἱ περιοχὲς τῆς Κοινοτήτας θὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὸ 1992. Ἰούνιος-Ἰούλιος. ΕΕΚ.
- Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα 4 (1982), Μία Ἐκπαιδευτικὴ Πολιτικὴ γιὰ τὴν Εὐρώπη. Δεύτερη ἐκδοση. Λουξεμβούργο: Ὑπηρεσία Ἐπισήμων Ἐκδόσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων (ΥΕΕΕΚ).
- Εὐρωπαϊκὰ Κείμενα 4 (1990), Εὐρώπη, ἡ Ἀνθρώπινη Κοινωνία. (Συγγραφεὶς: Georges de Kerchove d' Exaerde). Λουξεμβούργο: ΥΕΕΕΚ.
- Hull J. M. (1983), «New Directions in Religious Education», *Religious Education*, Vol. 78, No 3, σσ. 391-397.

- Τοῦ ἴδιου (1989), *The Act Unpacked. The Meaning of the 1988 Education Reform Act for Religious Education. The University of Birmingham and the Christian Education Movement.*
- Θεοδώρου Ε. Δ. (1983), *Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρώπη.* Ἀθήνα (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐφημέριος»).
- Τοῦ ἴδιου (1990), *Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ τὸ ὄραμα τῆς Ἡνωμένης Εὐρώπης.* Ἀθήναι (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία»).
- Μεταλληνοῦ Γ. Δ. (1989), 1992. *Ἀπειλὴ ἢ ἐλπίδα; Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.*
- Μουρατίδου Κ. Δ. (1990), «Ἡ Ὁρθοδοξία στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη. Εἰσαγωγικὲς σκέψεις στὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ Ζ' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου», *Κοινωνία, ΛΓ'*, 2, σσ. 121-198.
- Nipkow K. E. (1979), «Religious Education in Germany: Developments and Problems», *British Journal of Religious Education*, Vol. 1, No. 4, σσ. 126-135.
- Perselis E. P. (1987), *A Study of Religious Education in Contemporary Greece and the attitudes towards Christian Orthodox Religion of Greek pupils aged 12-15 years.* Lancaster University. Ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή.
- Περσελῆ Έ. Π. (1987), «Σταθμοὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς Σχολικῆς Ὁρησκευτικῆς Ἀγωγῆς καὶ Θεολογικῆ Σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», *Θεολογία, ΝΗ'*, τεύχος Γ', σσ. 572-582 (Καὶ ἀνάτυπο).
- Τοῦ ἴδιου (1990), «Σχολικὴ Διδακτικὴ Πράξις καὶ Θεολογικὲς Ἐννοιες. Ἐπίδραση τῆς νοητικῆς ἐτοιμότητος καὶ τοῦ τρόπου διδασκαλίας στὴν κατανόηση ὀρισμένων θεολογικῶν ἐνοιῶν μεταξύ γυμνασιακοῦ πληθυσμοῦ ἡλικίας 14-15 χρόνων», *Θεολογία, ΞΑ'*, τεύχη Α'-Β', σσ. 200-215 (Καὶ ἀνάτυπο).
- Τοῦ ἴδιου (1990-91), «Σύγχρονες ἀλλαγές στὴ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ τὸ μάθημα τῶν Ὁρησκευτικῶν», *Τὰ Ἐκπαιδευτικά. Τριμηνιαῖο περιοδικὸ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ.* Ἀριθ. τεύχους 21, σσ. 15-25.
- Τοῦ ἴδιου (1991), «Εὐρωπαϊκὴ Παιδεία καὶ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἀγωγή. Προβληματισμοὶ ἐν ὄψει τῆς Εὐρωπαϊκῆς δλοκλήρωσης τοῦ 1992», *Ἀξίες καὶ Πολιτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελο Θεοδώρου.* Ἀθήνα: Ἐκδόσεις «Τῆνος», σσ. 123-138.
- Peters R. S. (1979), «Democratic Values and Educational Aims», *Teachers College Record. Columbia University.* Vol. 80, No. 3, σσ. 463-482.
- Religious Education in Primary Schools (1977), Discovering an Approach.* London: Macmillan Education.

- Richmond J. (1966), *Faith and Philosophy*. London: Hodder and Stoughton.
- Ρούκουνα Ἐ., Μπερεδῆμα Ἀ., Γιόκαρη Ἀ. (ἐπιμ.) (1989), 1992. *Νομικῆ-Οἰκονομικῆ καὶ Πολιτικῆ Διάσταση καὶ Προοπτικὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα*. Ἀθήνα: Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν-Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο.
- Schmitt G. (1982), «Teaching Religion in German Secondary Schools», *Religious Education*, Vol. 77, No 1, σσ. 88-100.
- Schools Council Working Paper 36 (1971), *Religious Education in Secondary Schools*. London: Evans/Methuen Educational.
- Schools Council Working Paper 44 (1972), *Religious Education in Primary Schools*. London: Evans/Methuen Educational.
- Σταυροπούλου Ἀ. Μ. (1989), *Στὸν πηγαϊμὸ γιὰ τὴν Εὐρώπη*. Ἡ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση. Ἀθήνα (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐφημέριος», ἔτος 1988).
- Τσέτση Γ. Θ. (1990), *Εὐρωπαϊκὴ Ἐνότητα καὶ Ἐκκλησία*. Ἱεραποστολικὰ ἐρεθίσματα καὶ οἰκουμενικὲς προκλήσεις. Κατερίνη: Ἐκδόσεις «Τέρτιος».
- Vidler A. R. (1961), *The Church in an Age of Revolution. 1789 to the present day*. Penguin Books.